Il-Perit Indrì Vassallo

Ikona ta' Ħalluqi bl-Arkitettura Mwielda Miegħu u Magħġuna f'Demmu

Fabian Mangion
B.A., S.Th.Lic.

Il-Perit Indrì Vassallo

Indrì Vassallo twieled f'Ħal-Luqa fit-2 ta' Jannar, 1856. Huwa bin Salvatore Vassallo, imgħallem tal-ġebel, u martu Katerina mwielda Sammut. Ġie mgħammed l-għada, 3 ta' Jannar minn Dun Vinċenz Schembri, il-Kapillan tal-Imqabba. Tawh l-ismijiet ta' Andrija, għall-Qaddis patrun ta' raħal twelidu, Vinċenz, Albertu u Pietru.[1]

Hu kellu tliet ħutu oħra. Dawn kienu Ġużeppi, Karmenu u Ġanni.

Ġużepp Vassallo li, fil-21 ta' Diċembru 1878, ġie ordnat saċerdot, ħadem mill-qrib mal-kappillan, Dun Anton Vella biex il-knisja ta' Ħal Luqa tkompli tissebbaħ, tant li kienu ilhom għaddejjin bi proġett wara l-ieħor. Dan kien fl-ewwel snin tas-seklu għoxrin. Fost ħidmiet oħra, jissemmew it-tlestija tal-faċċata tal-knisja wara li sarulha n-navi l-ġodda, statwa tar-Redentur għal fuq il-frontispizju tal-faċċata maħduma minn Franġisku Saverju Sciortino, modifikazzjoni fuq l-artali tan-navi, kwadri ġodda tal-magħruf Ġużeppi Calì għall-istess artali, sett gandlieri ġodda għall-prima u s-sekonda tal-artali maġġur biex jintużaw fil-festa titulari, restawr tal-appostolat skolpit fl-injam għall-istess altar maġġur kif ukoll xogħol ieħor marbut mal-pavimentar u z-zuntier tal-knisja. Barra minn hekk, fl-1913, l-istess kappillan Vella u l-membri tal-Kleru ħallsu l-ispejjeż kollha marbuta mar-restawr u l-induratura tal-istatwa titulari filwaqt li l-ispiża għall-bankun u l-bradella ġabarha l-Prokuratur Dun Ġużepp Vassallo mingħand il-parruċċani kollha. F'Jannar 1924 Dun Ġużepp xtara b'kemm jiswew £24 tapizzerija u permezz ta' hekk beda jitwettaq il-proġett tad-damask tal-knisja li ntrama għall-ewwel darba għall-festa ta' Novembru 1928.[2]

Karmenu Vassallo, li ġie ordnat saċerdot fit-18 ta' Diċembru 1886, kien ir-rettur tal-knisja l-antika tal-Madonna tal-Karmnu u ħabrek biex ikabbar id-devozzjoni lejn il-Madonna taħt dan it-titlu. Fi żmienu, fl-1897, sar il-kwadru titular għall-istess knisja. Din il-knisja twaqqgħet fl-1942 biex seta' jinbena l-ajrudrom. Fl-1925, Dun Karm ordna, għand id-ditta Prospero Baricozzi ta' Milan is-sett qniepen li għandha l-knisja llum u li ġew inawgurati fis-17 ta' Ottubru 1928. L-aħħar opra li għamel Dun Karm Vassallo kienu

pjaneta u żewġ tuniċelli għall-festa ta' Sant'Andrija tal-1931 u kappa għall-purċissjoni tas-sena 1933.[3]

Ġanni Vassallo fl-1894 issieħeb max-Xirka tal-Malti mwaqqfa minn Napuljun Tagliaferro. Il-ħsieb tax-Xirka kien li twaqqaf regoli tal-kitba Maltija fuq alfabett popolari. Vassallo daħal għal din il-biċċa xogħol waħdu u fl-1901 ippubblika Il-Muftieħ tal-Kitba Maltija. Fil-5 t'April 1914 sar reġistratur tal-Qorti ta' Għawdex. Ma' din il-ħatra, huwa mar joqgħod Għawdex u hemm għex il-bqija ta' ħajtu. Ġanni huwa magħruf bħala 'Il-Bennej tal-Ortografija Maltija'.[4]

Bidu ta' ħidmet Indrì

Indrì Vassallo beda l-karriera tiegħu bħala skultur fil-ġebel.[5] L-ewwel ħdax-il sena tal-ħajja professjonali tiegħu għamilhom fi prattika privata.

Fl-1877, kien ġie deċiż li f'Ħal Luqa titwaqqaf statwa ta' Sant'Andrija fi Triq il-Karmnu (fejn għadha tinsab illum). Id-disinn tal-pedestall u tal-istatwa tħallew f'idejn iż-żagħżugħ Andrea, li ħadem ukoll l-iskultura li hemm fl-istess pedestall. Aktar tard, fl-1886, f'Ħal Luqa żżanżnet statwa ġdida ta' Malta Gwerriera, xogħol l-istatwarju Senglean Karlu Darmanin. Marbut ma' din l-istatwa naraw xogħol artistiku ieħor, jiġifieri l-kolonna li tintrama fuqha l-istess statwa. Din il-kolonna nħadmet mill-membri tal-Għaqda Mużikali Sant'Andrija, fosthom Ġan Patist Cremona u Pietru Zammit, taħt id-direzzjoni ta' Andrea Vassallo li tiegħu kien ukoll id-disinn tagħha.[6]

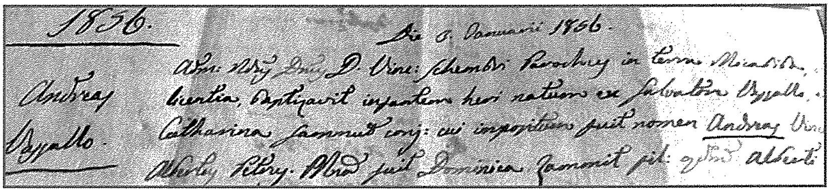
1856.
Die 6. Januarii 1856.
Andreas Vassallo

Ir-reġistrazzjoni tal-magħmudija ta' Indrì Vassallo fil-parroċċa ta' Ħal-Luqa

Fl-1883, meta kien għad kellu biss 27 sena, Dun Pawl Lauron, Arċipriet tal-Furjana, talbu jħejji disinn għall-faċċata tal-knisja Parrokkjali. Il-professur Nikola Zammit kien ukoll ġie mitlub jippreżenta disinn għall-istess skop. Kbir kien id-diżappunt ta' Vassallo meta l-Arċipriet ħareġ biss għall-wiri d-disinn ta' Zammit. Wieħed korrispondent li kkritika din il-mossa kiteb: *"Rajt iż-żewġ disinni, għoġobni tal-Professur Zammit, imma tas-Sur Vassallo saħħarni."*[7]

L-ewwel biċċa xogħol kbira tiegħu kien it-teatru *Princess Melita* f'Tas-Sliema fl-1885. "Disinn sabiħ u jolqtok li juri l-kapaċità ta' Indrì Vassallo - opra tabilħaqq perfetta", kiteb wieħed fil-*Malta*.[8] Fl-istess sena bena mill-ġdid, taħt is-superviżjoni tal-Perit Emmanuel Luigi Galizia, il-monument ta' Sir Alexander Ball li hemm fil-Barrakka t'isfel.[9]

Fis-sena 1887 meta Vassallo kellu 31 sena diġà kellu taħriġ twil *"f'kull fergħa ta' arti fil-bini"*, hekk li kien jieħu ħsieb ħafna bini.[10] Indrì Vassallo kien il-għaġeb tal-arti arkitettonika mwielda miegħu. Hekk magħħguna f'demmu, hija pattiet għall-ftit skola li kien jaf.[11]

Il-ġenju ta' dan il-Ħal-Luqi fl-arti arkitettonika jidher meta wieħed isir jaf li qatt ma għamel kors regulari ta' arkitettura. Fil-21 ta' Diċembru 1887, meta kien ġa beda juri l-ħila tiegħu fl-arkitettura, laħaq *Clerk of Works* fid-Dipartiment tax-Xogħlijiet

Pubbliċi.[12] F'din il-kariga, li fiha dam għal tliet snin,[13] kellu f'idejh, fost xogħol ieħor, il-bini tal-isptar tax-Xjuħ tal-lmgieret, u l-iskejjel tal-Ħamrun u tas-Sliema.[14]

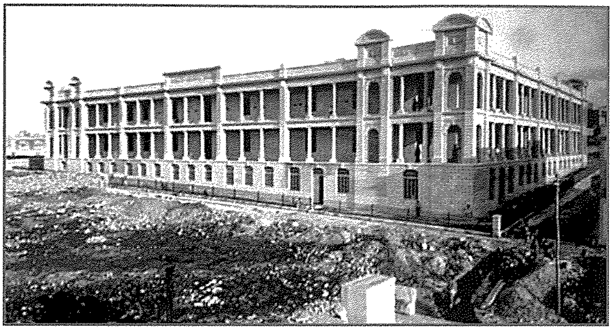

L-Iskola Elimentari tal-Gvern f'Tas-Sliema, iddisinjata minn Vassallo u mibnija lejn l-1908

Hu kien ukoll iddisinja u waqqaf il-Konservatorju maħdum mill-ħadid fil-Ġonna tal-Argotti. Dan kien tip ta' xogħol fil-ħadid pjuttost ġdid għal Malta. Filwaqt li ritratti li juru din il-biċċa xogħol ambizzjuża għadhom jeżistu, hija sfortuna li l-istruttura nnifisha ġiet maħtuta għaliex l-ispiża għall-manutenzjoni tagħha dehret għolja ħafna.

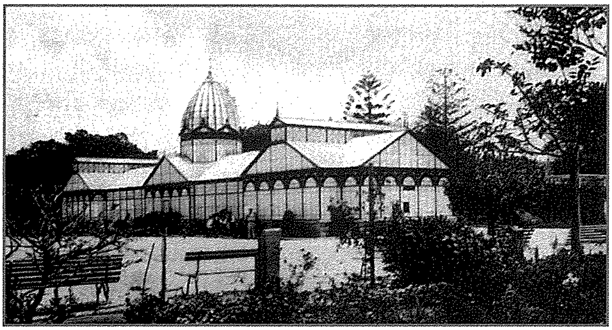

Il-Greenhouse li Indri Vassallo ddisinja qabel l-1907 għall-ġonna tal-Argotti

Fis-7 ta' Novembru 1908, it-tliet membri tal-Bord tal-Eżamijiet tal-Inġiniera u l-Periti, b'vot sigriet, irrakkomandaw lill-Gvernatur Sir Harry Fane Grant li Indrì Vassllo għandu jingħata l-*Warrant* ta' Perit bla ma kellu bżonn joqgħod għal xi eżami.[15] Din l-azzjoni kienet tant mhux normali li, fil-pront, iġġenerat kundanna qawwija mill-Istitut tal-Periti.[16] It-tweġiba uffiċjali kienet: "Għalkemm I. Vassallo qatt ma għamel kors regulari fl-arkitettura fl-Università, hu għandu d-diploma ta' Inġinier Ċivili (C.E.) u hu Membru tal-Istitut Britanniku tal-Arkitetti (M.I.B.A.). Barra minn dan, il-Bord ikkonsidra wkoll il-ħila teknika ta' Vassallo."[17]

F'Ġunju tal-istess sena (1908) Vassallo attenda, fuq stedina tal-istess Istitut Britanniku, it-Tmien Kungress Intemazzjonali tal-Arkitetti fi Vienna. Fost il-ħbieb tiegħu, kien igħodd l-aqwa arkitetti Ewropej ta' żmienu fosthom Ernesto Basile, Marcello Piacentini, Thomas Simpson, Leonard Stokes u Alexander Davidson. Ħafna kienu r-rivisti barranin tal-arkitettura li talbuh jippubblikaw ix-xogħlijiet u l-kitba tiegħu.

Binja unika, fuq pjanta ta' Indri Vassallo, fil-pjazza tal-Katidral fl-Imdina

Il-binja tal-Isptar Zammit Clapp

Iktar xogħlijiet tal-Arkitett Indrì Vassallo

It-tkabbir minn ġewwa tal-knisja ta' Stella Maris, f'Tas-Sliema, kien taħt idejh. Huwa ddisinja l-bini ta' vilel differenti fil-bidu ta' stil Ingliż għall-Imħallef Pasquale Mifsud, is-sinjuri Pace, u l-Baruni Igino Depiro fis-Saqqajja, ir-Rabat, u djar oħra ħdejn il-Katidral tal-Imdina għal nobbli u sinjuri. Iddisinja wkoll villa f'Ħ'Attard u xogħlijiet oħra f'Villa Bologna li kienu ġew imħollija f'idejh minn Sir Gerald Count Strickland.[18]

Jidher li Vassallo kellu ħbieb Ingliżi. F'dan iż-żmien huwa ddisinja għas-suldati u baħrin Istitut li kien ġie mħolli f'idejh mill-Kurunell Woodward. Il-Ġeneral Hales Wilkie, li fl-1 ta' Jannar 1888 lahaq kmandant tal-*Infantry Brigade* f'Malta, kien ukoll talbu jħejji disinn għall-*Branch Union Club* f'Tas-Sliema.[19]

Minn taħt idejh ukoll ħarġet id-dar tal-*Little Sisters of the Poor*, il-Ħamrun,[20] u mexxa l-bini tal-Isptar Zammit Clapp li ġie inawgurat fl-1910.[21]

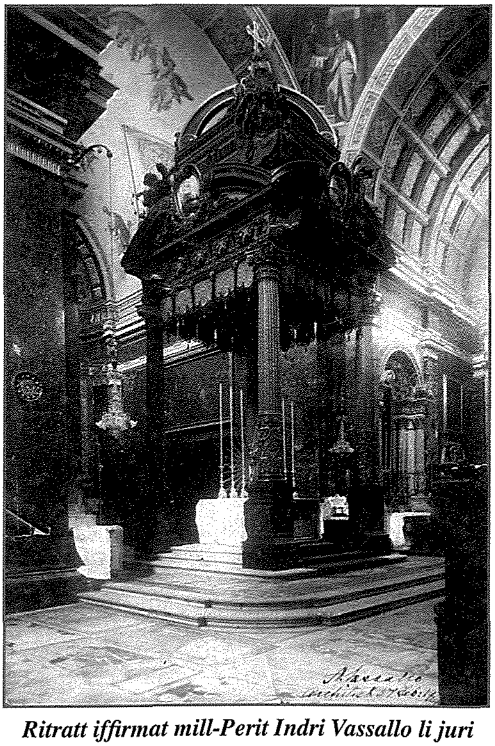

Ritratt iffirmat mill-Perit Indri Vassallo li juri t-Tribuna Bażilika, mibnija fuq disinn tiegħu stess, fil-Kolleġġjata tal-Isla fl-1921

Tribuna bażilikali għall-Isla

Fit-3 ta' Jannar 1921, il-Papa Beneditttu XV iffirma d-digriet li bih għolla lill-knisja kolleġġjata u parrokkjali tal-Isla għad-dinjità ta' Bażilika. Għalkemm iż-żmien kien qasir, anke minħabba l-fatt li fl-4 ta' Settembru tal-istess sena, kienet ser isseħħ l-inkurunazzjoni tal-istatwa ta' Marija Bambina, fis bdiet il-ħidma għall-bini ta' tribuna bażilikali.

Għall-ħabta ta' Frar, il-perit Indrì Vassallo lesta d-disinn u l-pjanta ta' kif kellha ssir it-tribuna. Fis-27 ta' Mejju, iżżarma l-artal maġġur[22] u beda jsir ix-xogħol tat-tribuna.[23] Fit-12 ta' Ġunju tqiegħdet l-ewwel ġebla tagħha.[24] Ix-xogħol kollu baqa' sejjer sas-26 ta' Awwissu 1921. Għalhekk, wara l-inkurunazzjoni tal-Bambina, fis-6 ta' Awwissu, lill-perit Vassallo pprreżentawlu, bħala apprezzament, rigal fil-każin tal-Banda *Queen's Own*.[25]

Żewġ koppli majestużi

Fl-1923 Vassallo rebaħ konkors bil-pjanta li għamel għall-koppla u l-kampnari għall-knisja ta' San Gejtanu, il-Ħamrun.[26] Kien biss fl-1953-55 li l-koppla nbniet taħt id-direzzjoni tas-Sur Ġużè D'Amato, li mexa fedelment mad-disinji mħejjija minn Vassallo.[27]

Dwar il-koppla tal-knisja Parrokkjali u Matriċi ta' San Gejtanu fil-Ħamrun, mibnija b'taħlita ta' elementi medjevali biex taqbel mal-istil tal-knisja, naqraw: *"Din il-koppla hija magħrufa minn ħafna bħala l-isbaħ koppla ta' Malta, iddisinjata minn Indrì Vassallo."*[28] Il-koppla majestuża ta' San Nikola tas-Siġġiewi, ukoll mibnija fuq pjanta ta' Indrì Vassallo, hija mxaqilba aktar lejn l-istil klassiku.[29]

Interessanti l-fatt li dawn iż-żewġ koppli huma t-tnejn imtellgħa b'żewġ qoxriet, xi ħaġa li qatt ma kienet saret f'Malta. Il-forma tal-qoxriet ta' barra ġiet imfassla fuq dik li tissejjaħ *catenary curve*, li tiflaħ ħafna aktar mill-forma sferikali, jiġifieri l-forma normali tal-koppli Maltin.

Indrì Vassallo kien ukoll inkarigat mill-bini u xogħlijiet oħra fl-istil *Rococo* tal-knisja ddedikata lill-Madonna tal-Ħerba, f'Birkirkara.[30]

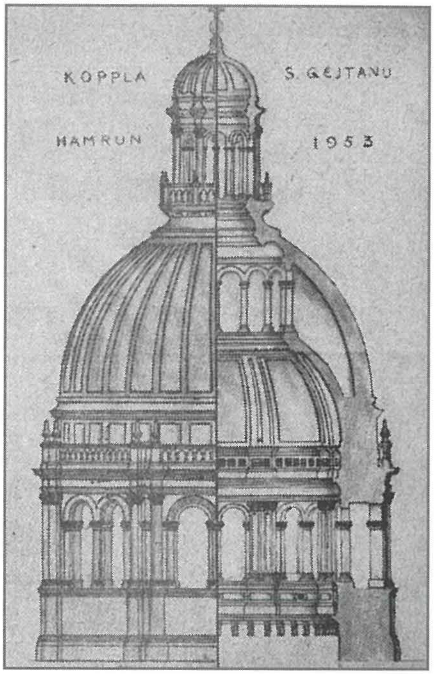

Il-pjanta tal-koppla tal-Ħamrun kif kien fassalha l-Perit Indri Vassallo li turi kif kellha tiġi minn barra u minn ġewwa. Għalkemm ir-ritratt iġib is-sena 1953, il-pjanta kienet tħażżet minn Vassallo ħafna żmien qabel meta kien daħal għall-konkors

Indrì Vassallo u L-Kungress Ewkaristiku internazzjonali tal-1913

L-armar li Vassallo għamel għall-Kungress Ewkaristiku Internazzjonali li sar f'Malta fl-1913 baqa' jissemma. Fis-17 ta' Mejju 1913, l-Arċisqof Pietru Pace laqqa' ħafna nies ta' kull klassi fl-Oratorju tal-Kon-Katidral ta' San Ġwann. Minn fosthom ġie ffurmat l-kumitat eżekuttiv. Indrì Vassallo ġie maħtur membru tiegħu u president tas-sotto-kumitat għat-tiżjin tat-toroq.

F'laqgħa tal-eżekuttiv li saret fl-Oratorju tal-Kon-Katidral ta' San Ġwann fit-3 ta' Ottubru 1912, Vassallo ressaq id-disinji kollha mitluba minnu u ġew approvati.[31] Il-Ħabib ikkummenta hekk fuqhom: *"Kulħadd baqa' mistagħġeb mhux biss bl-ideat kbar, ġodda u sbieħ tiegħu, imma bir-reqqa li biha ħaseb għal kollox. Il-kumitat, bil-voti tiegħu kollha, għadda d-disinji, faħħarhom u vvota għaż-żîna tat-toroq kollha mnejn għandha tgħaddi l-purċissjoni, magħdudin ukoll il-luminazzjoni u il-gôc-di-fogo, is-somma ta' elf lira, tliet*

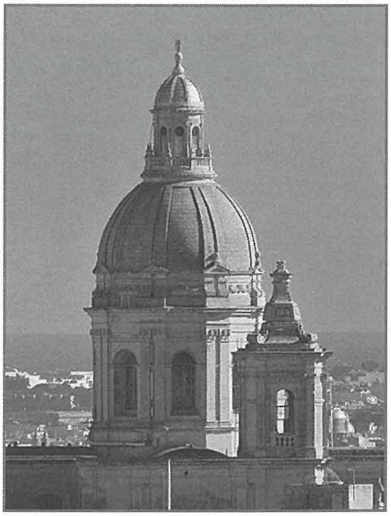

Il-koppja mibnija fuq pjanta tal-Perit Vassallo għall-knisja Arċipretali tas-Siggiewi

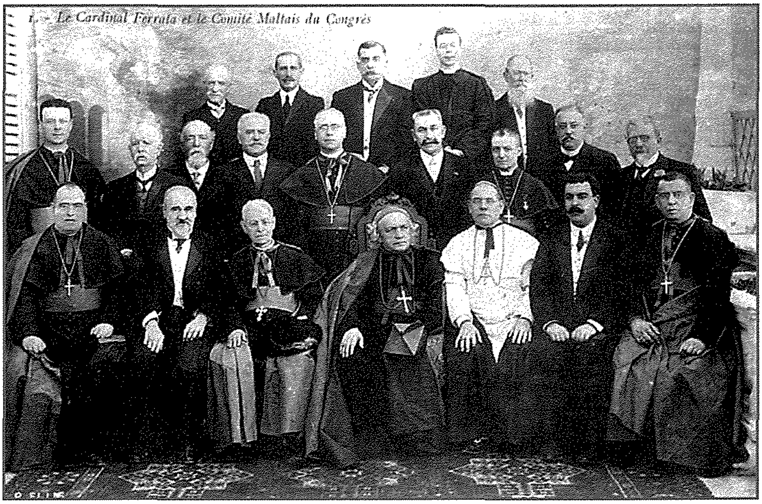

Il-Kumitat Eżekuttiv tal-Kungress Ewkaristiku Internazzjonali tal-1913, flimkien mal-Kardinal Domenico Ferrata, Legat tal-Papa Piju X. L-Arċisqof Pietru Pace u l-Isqof Angelo Portelli OP, jidhru fuq ix-xellug u fuq il-lemin tal-Kardinal rispettivament filwaqt li l-Perit Indri Vassallo, jidher fit-tielet filliera, it-tieni mix-xellug.

mija u sittin. Taraw, bil-għajnuna t'Alla, kif is-Sur Vassallo, b'disinji li ma għandhom x'jaqsmu xejn ma' dawk kollha li nafu bihom s'issa, sejjer ibiddel il-Belt u fiha ma jkunx hemm tarf li ma jgħollix l-Isem Imqaddes ta' Ġesù!"[32]

Fost xogħlijiet li ħejja kien hemm l-art trijunfali li kienu waqqfu f'Putirjal (fl-entratura tal-Belt Valletta). Iżda l-aktar li spikkat, kienet it-tribuna mtellgħa barra d-daħla tal-Mall.[33] Kien hemm il-ħsieb li t-tribuna tintrama fuq il-fosos, iżda wara ddeċidew li jarmawha quddiem id-daħla tal-Mall fejn setgħet tidher iktar mill-eluf li kienu mistennija joħonqu s-swar tal-Belt għall-Barka Ewkaristika li kienet se ssir il-Ħadd, 27 ta' Mejju 1913.[34] Mons. Tumas Heylen, Isqof ta' Namur fil-Belġju, li kien is-Segretarju tal-Kumitat Permanenti li jorganizza l-Kungressi Ewkaristiċi, stqarr li f'ebda belt oħra ma sar tiżjin bħal dan għall-Kungress Ewkaristiku. Il-Papa Piju X meta sema' kemm stinka, fis-17 ta' Novembru 1913, iddekora lil Vassallo bl-insinja tal-Ordni ta' S. Girgor il-kbir.[35]

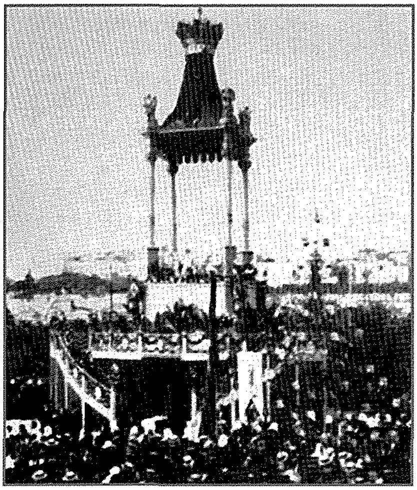

It-tribuna li ġiet imtellgħa barra d-daħla tal-Mall fl-okkażjoni tal-Kungress Ewkaristiku Internazzjonali.

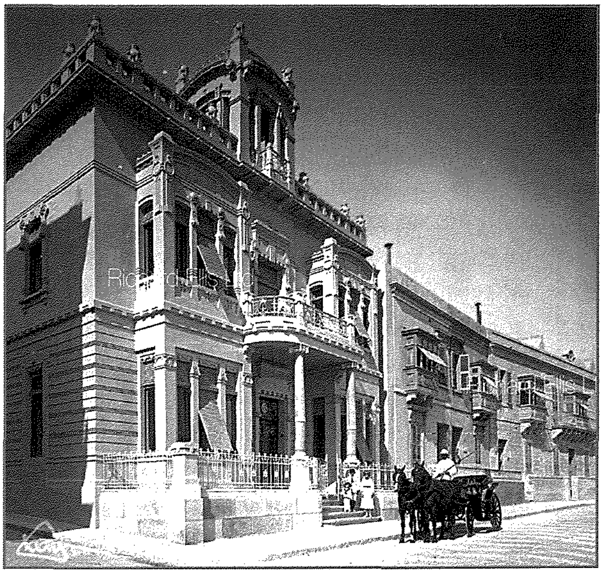

Casa Said li sa ftit ilu kienet iżżejjen ix-Xatt ta' Tas-Sliema. (Ritratt meħud minn Bay Retro)

Il-qabar fejn jinsab midfun il-Perit Vassallo fiċ-Ċimiterju tal-Addolorata.

Il-kolonna tal-Martirju ta' Sant'Andrija ... li jingħad li nħadmet fuq disinn tal-perit Indrì Vassallo.

b'xi mod, 'moħbija'. Għalhekk, jista' jkun li għad hemm xi wħud tiegħu li għad iridu jiġu skoperti. Kien f'dan il-perjodu li Vassallo laħaq il-maturità tiegħu u pproduċa x-xogħlijiet prinċipali tiegħu. Huwa ċar li huwa kiseb reputazzjoni bħala perit ta' ħila u wieħed partikolarment imħarreġ fil-kostruzzjoni tal-koppli. Għalhekk, wara t-tlestija b'suċċess tal-koppla għolja ta' San Nikola, fis-Siġġiewi (kompluta 1919) ġie mitlub biex jistabilizza l-koppla mibnija mill-ġdida ta' San Pawl, fir-Rabat, Malta, li sofriet ħsarat waqt terremot, erba' snin biss wara t-tlestija tagħha.[44]

Bħal bosta periti ta' suċċess Vassallo kien prolifiku ħafna u, kif wieħed jista' jistenna, il-kwalità tad-disinni tiegħu kellhom it-tendenza li jvarjaw.[45] Hu kien iktar konvinċenti meta kien qed jibni fl-istil *Art Nouveau* jew fl-istil klassiku Barokk.

Vassallo kien fl-aqwa tiegħu u jistħoqqlu niċċa sigura fl-arkitettura Maltija għaż-żewġ koppli tiegħu tas-Siġġiewi u tal-Ħamrun. Fuq kollox, jekk id-dar ta' Vassallo fl-Imdina, b'xi mod, tappnet ir-reputazzjoni tiegħu għal korrettezza, din ġiet aktar minn mifdija mis-sabiħa tal-koppla tal-Ħamrun li maestożament tgħola fuq l-inħawi tagħha. Wieħed ma jistax ma jammirax is-suċċess ta' Vassallo f'li jxeblek flimkien l-elementi medjevali ma' dawk klassiċi.

Referenzi

[1] Arkivju Parrokkjali Ħal Luqa, *Liber Baptizatorum*, Vol. V, p. 212.

[2] Zammit, N., "Ġrajja ta' Mitt Sena ilu ... B'tifkira tal-ewwel ċentinarju mir-restawr u r-renovazzjoni tal-Vara Titluari ta' Sant'Andrija Appostlu," f'*Soċjetà Filarmonika L-Unjoni*, Ħal Luqa, Lulju 2013.

[3] Micallef, Ġ., Ħal-Luqa Niesha u Ġrajjieta, 1975, p. 278.

[4] Micallef, Ġ., p. 278.
[5] La Ferla, R., Sliema Art Noveau Architecture, Malta, 1969.
[6] Zammit, R., "L-Istatwa ta' Malta Gwerriera, il-Pedestall tagħha u l-Artisti tagħhom … 130 sena wara," f'Għaqda Mużikali Sant'Andrija, Ħal Luqa, Festa 2016, p. 135-137.
[7] Micallef, Ġ., p. 280.
[8] *Malta*, 20 ta' Jannar 1885, p. 2. Sfortunatament dan kien ġie mwaqqa'.
[9] Micallef, Ġ., p. 280.
[10] Mahoney, L., "Architect Andrea Vassallo (1908 - 1928)," f'*Melita Historica*, Vol. X, No.3, 1990, p. 226.
[11] Mifsud Bonnici, R., *Dizzjunarju Bijo-Bibljografiku Nazzjonali*, p. 508.
[12] Hawn Vassallo ħa l-post li ġie vakat minn Webster Paulson, il-perit li kien ġie mill-Ingilterra fl-1867 u li ġie fdat bir-rikostruzzjoni tat-Teatru Rjal wara li dan kien inħaraq fl-1873. Huwa baqa' jaħdem mal-Gvern sa ma rtira fl-1919 fl-etè ta' 63 sena bħala Surveyer (Perit) First Class. (Mahoney, L., "Il-Perit Andrea Vassallo," f'*Is-Siġġiewi*, Ġunju 1990, p. 21)
[13] Il-Perit Lorenzo Gatt, Suprintendent tax-Xogħlijiet Pubbliċi kien irrapporta li "*Vassallo was let out in the cold*" (Vassallo tħalla barra fil-ksieħ) – il-penali li kellu jħallas talli ma kienx attenda għal xi kors formali ta' inġinerija u arkitettura. (Arkivju (A) Nazzjonali (N) ta' Malta (M), Rabat, PWD, 3530/16)
[14] Micallef, Ġ., p. 279. L-iskola fi Triq Blanche Huber, Tas-Sliema nbniet fl-1910. Il-bini huwa enormi u hemm erba' toroq madwar l-iskola. F'kull kantuniera tal-erba' faċċati hemm żewġ turretti bħal torri li huma mżejna bi skudi Maltin u Ngliżi mnaqqxa fil-ġebla. Il-bini huwa kkaratterizzat minn struttura simili għal dik ta' veranda li għandha kolonni u pilastri li jinsabu madwar il-faċċati kollha kemm fil-pjan terran kif ukoll fl-ewwel sular li fihom hemm il-klassijiet irtirati 'l ġewwa mill-faċċata. (*National Inventory of the Cultural Property of the Maltese Islands*, Nru. 10235) Dwar din l-iskola inkiteb ukoll li *"his [Vassallo's] Sliema school assignment, demonstrates his prevailing captivating style blending his undoubted skill in design and decorative motifs with scholarly detachment."* (Bugeja, L., "The tortured soul of a gentle genius," f'*The Times of Malta*, 4 ta' Ġunju 2010, p. 10)
[15] ANM, Rabat, PWD, 3940/1908.
[16] ANM, Rabat, L 182/09. Ir-rabja tagħhom kienet ġustifikata għaliex kif jista' l-Gvernatur jikteb li l-periti "għandhom jiġu eżaminati minn Kumitat u jiġu approvati għal dan l-iskop …" (ara *Government Notice* – 14 ta' April 1856) u f'daqqa waħda jwettaq dan il-ksur tar-regolamenti?
[17] Fil-fatt, fl-1892, Vassallo ġie milqugħ bla eżami fl-*Institute of British Civil Engineers* fuq rakkomandazzjoni ta' Sir Lintorn Simmons, Field Marshal u Gvernatur ta' Malta li kien Civil Engineer, u ta' Osbert Chadwick, ġeoloġista u idroloġista distint. (ANM, Rabat, 3530/16) Aktar tard, fl-1907, Vassallo ġie rikonoxxut bħala arkitett mir-*Royal Institute of British Architects* b'diploma ta' 'Kumpann' li hija l-għola klassi tal-professjoni li dan l-Istitut seta' jagħti. (ANM, Rabat, PWD, 3948, 1908)
[18] Mahoney, L., *Melita Historica*, p. 226.
[19] *Ibid*., p. 226.
[20] Il-*Piccole Suore* ġew Malta fl-1878 u l-ewwel dar tagħhom kienet fix-xatt tal-Pietà. Fl-1880 ħadu l-palazz antik, Villa Blacas, fil-Ħamrun li kien ilu ħafna battal. Id-dar, li għadha tifforma parti mill-binja preżenti, darba kienet ir-residenza tas-sajf ta' wieħed mill-Kavallieri ta' San Ġwann.
[21] Dan l-isptar huwa magħruf bħala 'Blue Sisters Hospital,' isem li jfakkar fil-komunità reliġjuża li kienet tmexxieh dak iż-żmien. F'Diċembru 1980 l-isptar ingħalaq wara li s-sorijiet ġew imkeċċija minn Malta mill-Gvern tal-ġurnata. Infetaħ mill-ġdid fl-1991 bħala sptar iddedikat għall-ħtiġijiet tal-anzjani iżda, mill-ġdid, waqaf jopera ftit wara l-ftuħ tal-isptar Mater Dei. Fl-2012 l-Isptar Zammit Clapp reġa' nfetaħ bħala faċilità ta' infermiera residenzjali għall-anzjani.
[22] Dan l-artal maġġur ġie mibjugħ għas-somma ta' £20 u illum jinsab fil-knisja parrokkjali ta' San Pawl il-Baħar. (Mangion, F., "Marble artifacts at the Senglea Basilica," f'*The Sunday Times of Malta*, 3 ta' Settembru 2017, p. 56-57 u Gauci, M., "L-artal Maġġur tal-Knisja Parrokkjali ta' San Pawl il-Baħar," f'pubblikazzjoni annwali *Marija Addolorata Sultana tal-Martri*, San Pawl il-Baħar, Festa 2014, p. 133)
[23] Meta beda jsir ix-xogħol ta' tħaffir għall-pedamenti, tfaċċat diffikulta li ma kinitx mistennija. Il-blat ma nstabx kawża li, kif kien jingħad, il-post fejn inbniet il-knisja kien barriera li minnha ħadu l-ġebel għall-knisja. Il-ħaddiema kellhom, għaldaqstant, jinżlu tlettax-il pied fejn saret blokka tal-konkrit li nħadmet f'lejl wieħed. (Tabone, C., "It-Tribuna," f'*Bullettin tal-Parroċċa tal-Isla*, nru. 46, Frar 1971, p. 4)
[24] Arkivju Parrokkjali Senglea, *Acta Capitularia*, Libro G, 1915-1934, p. 130.
[25] *Ibid*., p. 156.
[26] Il-Kappillan Dun Ġużepp Muscat, megħjjun mill-Viċi-Parroku tiegħu Dun Ġużepp Vella, kienu sejħu u

ffuramaw kumitat tal-aħjar nies mill-Ħamrun. Huma nedew konkors fost il-periti Maltin biex jagħmlu disinn tal-koppla. Għal dan kienu kkonkorrew biss tliet periti fosthom, Indrì Vassallo, li effettivament sar ir-rebbieħ tal-konkors. Huwa kien ingħata £25 lira f'rigal bħala premju! Wara l-konkors, il-kumitat għadda għall-fażi iebsa li jmiss, dik li jibda jiġbor il-flus bieb bieb mingħand in-nies tal-Ħamrun. Kull membru kien ħa biċċa triq u kull nhar ta' Ħadd bdew jiġbru sold kull familja. Din il-ħaġa baqgħet sejra għal tul mhux ħażin ta' żmien, u mbagħad ix-xogħol waqaf. (Pirotta, M., *Il-Ġrajja tal-Famuża Koppla - Sittin Anniversarju*)

[27] Dan kien sar fuq insistenza soda ta' Dun Nerik Cordina Perez, il-kappillan tal-Ħamrun f'dik il-ħabta. (Mahoney, L., *Melita Historica*, p. 228) Fis-16 ta' Frar 1953, il-Ħamruniżi raw tiela' trakk mgħobbi bil-ġebel. Il-kappillan kien ilu jaħdem bil-għaqal kollu fuq dan il-proġett u meta ra li kollox jinsab imħejji, ta bidu għall-bini tal-koppla. Il-koppla damet tiela' madwar sentejn sakemm tlestiet għal kollox mill-ġebel u tbierket minn Dun Nerik stess fl-20 ta' April 1955. L-inawgurazzjoni uffiċjali saret fis-7 ta' Awwissu 1956 minn Mons. Mikiel Gonzi, Arċisqof ta' Malta. Tajjeb jingħad ukoll li s-surmast Willie Attard, ħassu ispirat direttament minn din il-ġrajja u kkompona l-marċ brijuż *Il-Famuża Koppla*.

[28] Mahoney, L., *Melita Historica*, p. 232-233.

[29] *Esito delle Ven. Lampade della Sta Parrocchiele Chiesa del Siġġiewi*. Taħt id-data tas-27 ta' Awwissu 1919, fi żmien amministrazzjoni ta' Dun Ġużepp Aquilina, hemm l-informazzjoni li l-perit Edwin Vassallo kien tħallas is-somma ta' £7.15.0. Dan il-perit Vassallo ma kien ħadd ħlief it-tifel tal-perit Indrì Vassallo. Huwa kien jidher għal missieru li, minħabba li kien jaħdem mal-Gvern, ma kienx jista' jagħmel xogħol privat. Għalhekk, kemm fis-Siġġiewi u kemm f'postijiet oħra, bħal fil-knisja tal-Madonna tal-Ħerba, insibu x-xogħol imniżżel taħt isem il-Perit Edwin Vassallo. (Mahoney, L., '*Is-Siġġiewi*, p. 23)

[30] Mahoney, L., *Melita Historica*, p. 228.

[31] Id-disinji kollha tal-armar kollu għall-Kungress li ressaq Vassallo kienu stmati li jiswew £1,300.

[32] *Il-Ħabib*, 10 ta' Ottubru 1912, p. 3.

[33] It-tribuna kienet ser tiswa madwar £70.

[34] Bonnici, J. u Cassar, M., *Tifkira tal-Kungress Ewkaristiku Internazzjonali Malta 1913*, 1988, p. 19.

[35] Micallef, Ġ., p. 281.

[36] Ħajr lil Dott. Giovanni Bonello għal dan it-tagħrif.

[37] La Ferla, R., *Sliema Art Noveau Architecture*, Malta, 1969.

[38] Il-bini ta' din il-knisja ġibed lejh bosta benefatturi u l-proġett fis sar kawża nazzjonali. Il-popolarità tagħha hija msejsa fuq l-esperjenzi li ġarrbu żewġ bdiewa, Carmela Grima u Franġisk Portelli, li qalu li kellhom rivelazzjonijiet mill-Verġni Marija fi knisja rurali żgħira magħruf bl-isem ta' 'Ta' Pinu' fl-1883.

[39] Mahoney, L., *Melita Historica*, p. 228.

[40] Mifsud Bonnici, R., *Dizzjunarju Bijo-Bibljografiku Nazzjonali*, p. 508.

[41] Indrì kien, fil-fatt, assistit minn ibnu Edwin li ffirma wkoll il-pjanti. Sadanittant, minkejja l-fatt li Edwin Vassallo huwa magħruf li kien l-assistent ta' missieru fix-xjuħija tiegħu, huwa ma setgħax jieħu f'idejh is-superviżjoni tax-xogħlijiet fil-Knisja ta' 'Ta' Pinu' wara l-mewt ta' missieru fl-1928, peress li kien, f'dik il-ħabta, Minsitru tal-Gvern. (Farrugia, J., "The Art and Architecture of Twentieth Century Gozo," f'*The Gozo Observer*, no. 26, June 2016, p. 14)

[42] Mahoney, L., *Melita Historica*, p. 229.

[43] Micallef, Ġ., p. 281. Il-qabar huwa dak li jinsab fid-Diviżjoni Lvant – Kompartiment M - Sezzjoni D – Nru. 11. (Arkivju Ċimiterju Santa Marija Addolorata, Vol. 53, nru. 129405)

[44] Galea, B., *L-Imdina ta' Tfuliti*, Malta 1989, p.5. It-terremot, li kkawża konsenturi koroh fil-koppla tar-Rabat, kien seħħ fil-għodwa tat-18 ta' Settembru 1923. Dun Nerik Bonnici, il-kappillan, wara li ħa l-parir tal-periti li l-ħsaret setgħet tissewwa mingħajr il-ħtieġa li tinħatt il-koppla, u b'hekk tiġi salvata l-pittura ta' Calì, qabbad lill-perit Indrì Vassallo u fdalu f'idejh ix-xogħol tat-tiswija. Sfortunatament, fil-lejl tad-29 ta' Novembru 1924, bla ma kien mistenni, iġġarrfet il-koppla u magħha ġġarrfu s-soqfa tal-kor, tas-sagristija u taż-żewġ kappelluni, u l-paviment ta' taħthom ġewwa l-kannierja. (Montanaro Gauci, A., "Grajja ta' Ħamsin Sena Ilu," f'*Tifkira tal-festi li saru fil-Kolleġġjata tar-Rabat*, 1974, p. 11)

[45] Uħud mix-xogħlijiet tiegħu ġew ikkritikati minħabba l-irreverenza tagħhom. Fost dawn, tissemma d-dar tiegħu 'fl-Istil Ingliż bikri' ħdejn il-Katidral fl-Imdina. Dan l-istil ta' dak il-perjodu partikolari, kien probabbilment speċifikat mill-Baruni Depiro, il-klijent ta' Vassallo. Bl-istess mod, il-knisja 'Ta' Pinu' hija ħafna drabi kkritikata għall-istil Rumanesk tagħha li jinħass li huwa barrani fl-ambjent tal-kampanja Maltija.